

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Bijstelling conceptexamenprogramma's vakkenclusters mens en maatschappij, bewegen en sport, kunst en cultuur en digitale geletterdheid voor vmbo, havo en vwo

Opdracht aan SLO

Januari 2024

Inhoudsopgave

1.	Doelstelling	3
2.	Uitgangspunten	3
3.	Opbrengsten.....	4
4.	Kwaliteitscriteria	6
5.	Proces en governance	8
6.	Begrippenlijst.....	10
	Bijlage I. Rationale van het funderend onderwijs.....	12
	Bijlage II. Overzicht moties	13

1. Doelstelling

Het ministerie van OCW geeft SLO de opdracht om na Nederlands, wiskunde havo-vwo, maatschappijleer, moderne vreemde talen, klassieke talen, Fries en de natuurwetenschappelijke vakken voor een volgend cluster van vakken de examenprogramma's in het voortgezet onderwijs bij te stellen. Het gaat daarbij om vakken binnen de clusters mens- en maatschappij: geschiedenis, aardrijkskunde, economie, bedrijfseconomie (havo-vwo), filosofie (havo-vwo), maatschappijkunde (vmbo) en maatschappijwetenschappen (havo-vwo); bewegen en sport: lichamelijke opvoeding en bewegen, sport en maatschappij; kunst en cultuur: CKV, beeldend, dans, theater, muziek en film; digitale geletterdheid en informatica. Dit moet leiden tot conceptexamenprogramma's die per vak beschrijven wat er aan het einde van het voortgezet onderwijs bereikt moet zijn in termen van beheersing en/of ervaring om het vak met succes af te ronden. De conceptexamenprogramma's worden wettelijk vastgesteld en gelden daarmee voor alle leerlingen en scholen in het voortgezet onderwijs, inclusief het voortgezet volwassenenonderwijs (vavo) en het uitstroomprofiel vervolgonderwijs van het voortgezet speciaal onderwijs (vso).¹ Deze werkopdracht beschrijft de uitgangspunten voor het bijstellingstraject, de opbrengsten daarvan, de kwaliteitscriteria waaraan die opbrengsten moeten voldoen en het proces waarin ze tot stand komen. Op basis van de werkopdracht ontwikkelt SLO de werkinstructies voor de vakvernieuwingscommissies.

2. Uitgangspunten

Voor het opstellen van de conceptexamenprogramma's gelden de volgende uitgangspunten:

- De conceptexamenprogramma's voor de bovenbouw bestaan per vak uit eindtermen. Er wordt gewerkt vanuit eenzelfde definitie van het begrip 'eindterm' in alle examenprogramma's, namelijk: doelstelling die kennis, vaardigheden en/of houdingen beschrijft die leerlingen aan het einde van de bovenbouw van het voortgezet onderwijs minimaal dienen te bereiken. Het kan hierbij zowel om beheersings- als om ervaringsdoelen gaan.
- De conceptexamenprogramma's worden uitgewerkt in lijn met de rationale waarin de drie doeldomeinen kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming zijn benoemd. De rationale geeft een kader voor en richting aan de ontwikkeling van de conceptexamenprogramma's. Hiermee draagt de rationale bij aan een breed, inclusief en gevarieerd curriculum in de bovenbouw.
- De conceptexamenprogramma's worden in lijn met de algemene karakteristiek sectoren, schoolsoorten en leerwegen uitgewerkt voor de verschillende schoolsoorten en leerwegen waarin het betreffende vak wordt aangeboden: vmbo-basisberoepsgerichte leerweg (vmbo-bb), vmbo-kaderberoepsgerichte leerweg (vmbo-kb), vmbo-gemengde en theoretische leerwegen (vmbo-gtl), havo en vwo.
- De conceptexamenprogramma's doen recht aan de eigenstandige, gelijkwaardige en complementaire positie van het schoolexamen (SE) en het centraal examen (CE) in de diplomabeslissing.
- Er wordt gewerkt vanuit een gemeenschappelijke architectuur om te komen tot een consistente uitwerking van conceptexamenprogramma's voor de verschillende vakken, schoolsoorten en leerwegen. De architectuur heeft betrekking op de ordening en presentatie van inhoud in curricula. Daarbij wordt gestreefd naar consistentie in opbouw en uitwerking. Voor de bovenbouw betekent dit: het realiseren van afstemming tussen conceptexamenprogramma's van verschillende vakken,

¹ Ook praktijkonderwijs behoort tot het voortgezet onderwijs. Voor het praktijkonderwijs gelden echter geen examenprogramma's, maar worden de kerndoelen van de onderbouw als richtlijn gebruikt.

schoolsoorten en leerwegen in de bovenbouw en afstemming met onderbouw. Concreet gaat het om een consistente uitwerking van karakteristiek, raamwerk van domeinen en eventuele subdomeinen, de formulering van eindtermen, en indien er sprake is van zowel een SE als een CE, de inhoudsverdeling over SE en CE. SLO levert formats om te komen tot een gemeenschappelijke architectuur, waarmee de vakvernieuwingscommissies werken.

- De examenprogramma's beschrijven de kern van het vak binnen de kaders van de toebedeelde ontwerpruimte en worden bijgesteld op basis van in elk geval:
  - de startnotities van de vakgebieden ontwikkeld door SLO en afgestemd met in elk geval relevante vakverenigingen;
  - de huidige examenprogramma's vmbo, havo en vwo;
  - de verkenning over de kennis, vaardigheden en houdingen die nodig zijn ten behoeve van de aansluiting op het vervolgonderwijs;²
  - verkenningen of evaluaties ten behoeve van (clusters van) vakken in de bovenbouw, waaronder de verkenningen van de vakkenstructuur kunst en cultuur;
  - de (concept)kerndoelen (po en) onderbouw vo;
  - de moties en toezeggingen (moties zie bijlage II);
  - de opbrengsten van Curriculum.nu, rekening houdend met de aanbevelingen van de wetenschappelijke curriculumcommissie ten aanzien van de opbrengsten van Curriculum.nu.
- De conceptexamenprogramma's doen recht aan de vrijheid van inrichting en de pedagogisch-didactische vrijheid van de school, conform artikel 23, lid 2, van de grondwet. In principe is de huidige wet- en regelgeving leidend, indien er sprake is van inhoudelijke zwaarwegende redenen om hiervan af te wijken dan zal SLO hierover contact opnemen met OCW om te kijken wat mogelijk is om hiervan af te wijken.

3. Opbrengsten

Opbrengst 1: Vooronderzoeken digitale geletterdheid en burgerschap in de vakken

- Advies over noodzaak en vorm uitwerking van deze leergebieden

Opbrengst 2: Examenprogramma's voor in deze werkopdracht beschreven vakken

- Tussenproduct 1: Karakteristiek per vak
- Tussenproduct 2: Raamwerk van concepteindtermen per vak
- Tussenproduct 3: Uitwerking selectie(s) concepteindtermen per vak
- Tussenproduct 4: Uitwerking volledige set concepteindtermen en verdeling SE-CE
- Eindproduct: Conceptexamenprogramma per vak met toelichtingsdocument

1. Voortraject digitale geletterdheid en burgerschap

Vóór de ontwikkeling van examenprogramma's maatschappijwetenschappen, maatschappijkunde, informatica/digitale geletterdheid wordt allereerst onderzocht hoe de inhouden van de huidige examenprogramma's zich verhouden tot:

- de wensen die er zijn voor inhouden van burgerschap en digitale geletterdheid in de bovenbouw vo (zie eerder uitgevoerde verkenningen door SLO),
- de mate waarin inhouden van burgerschap en digitale geletterdheid zijn geland in de conceptexamenprogramma's van in elk geval Nederlands, wiskunde en maatschappijleer,
- de mate waarin inhouden van burgerschap en digitale geletterdheid aanwezig zijn in andere vakken, waaronder de beroeps- en praktijkgerichte programma's in vmbo en havo.

² ResearchNed (SLO, 2022): [Vervolgonderwijs: versterk competenties van instromende leerlingen - SLO](#).

Op basis van het vooronderzoek adviseert SLO over de noodzaak en vorm van het uitwerken van examenprogramma's voor digitale geletterdheid/informatica en maatschappijkunde/maatschappijwetenschappen en de daarbij te hanteren doelstellingen en criteria. OCW zal vervolgens besluiten of en hoe hier een vervolg aan wordt gegeven.

2. Realisatie van examenprogramma's

Om te komen tot een consistente benadering en uitwerking van conceptexamenprogramma's wordt er gewerkt vanuit een gemeenschappelijke architectuur die bijdraagt aan een vaste opbouw van alle examenprogramma's. In dit proces worden de volgende producten onderscheiden:

- Tussenproduct 1: Karakteristiek per vak
- Tussenproduct 2: Raamwerk van concepteindtermen per vak
- Tussenproduct 3: Uitwerking selectie(s) concepteindtermen per vak
- Tussenproduct 4: Uitwerking volledige set concepteindtermen en verdeling SE-CE
- Eindproduct: Conceptexamenprogramma per vak met toelichtingsdocument

Karakteristiek (tussenproduct 1)

De karakteristiek beschrijft wat het vak kenmerkt, de positie van het vak in de bovenbouw en hoe het vak in de bovenbouw voortbouwt op de onderbouw. Bij verwante vakken wordt in het eerste deel van de karakteristiek benoemd wat voor alle vakken van toepassing is.

Het laat zien hoe de rationale met de drie doeldomeinen (bijlage 1) en de algemene karakteristiek sectoren, schoolsoorten en leerwegen (bijlage 2) vertaald zijn in het vak. De karakteristiek beschrijft daarmee ook de overeenkomsten en verschillen van het vak in de verschillende schoolsoorten en leerwegen op hoofdlijnen. Het beschrijft daarnaast hoe het vak zich tot eventuele verwante vakken verhoudt. De karakteristiek is richtinggevend voor inhoudelijke keuzes in het raamwerk.

Raamwerk van (sub)domeinen en overzicht van inhouden (tussenproduct 2)

Het raamwerk geeft op hoofdlijnen aan voor welke inhouden concepteindtermen ontwikkeld gaan worden. Het raamwerk is een overzicht van de inhouden van het vak, geordend in domeinen en eventueel subdomeinen, per schoolsoort en leerweg. Doel van het raamwerk is om samenhang en consistentie in de ordening en structuur van de het examenprogramma's te realiseren zowel binnen het vak tussen schoolsoorten en leerwegen als tussen verwante vakken. Daarnaast geeft het een eerste schets van de concepteindtermen die per (sub)domein zullen worden uitgewerkt, zoveel mogelijk op doelzinniveau. Het raamwerk is voorzien van een heldere en bondige toelichting en verantwoording van keuzes, rekening houdend met het kader voor ontwerpruimte, waarbij (indien relevant) aangegeven wordt welke grote opdrachten en aanbevelingen voor de bovenbouw van Curriculum.nu daaraan ten grondslag liggen.

Uitwerking selectie concepteindtermen (tussenproduct 3)

Voor enkele kenmerkende inhouden worden eindtermen gedifferentieerd per schoolsoort en leerweg uitgewerkt. Per vak wordt op basis van het raamwerk bepaald met welke selectie wordt gestart. Deze fasering wordt gehanteerd om eerst een beperkt aantal eindtermen zo goed mogelijk door te ontwikkelen, om zodoende te komen tot consensus – ook tussen vakken – over een consistentie wijze van doelformuleringen die daarna bij de overige uitwerkingen kan worden toegepast. Hierin wordt ook meegenomen in hoeverre kennis, vaardigheden en houdingen gedifferentieerd worden naar schoolsoorten en/of leerwegen.

Uitwerking hele set concepteindtermen en verdeling SE-CE (tussenproduct 4)

Vervolgens wordt per vak het geheel van concepteindtermen en voor de vakken met een CE een evenwichtige verdeling van deze eindtermen over SE en CE met heldere onderbouwing opgeleverd.

Conceptexamenprogramma + toelichtingsdocument (eindproduct)

Het conceptexamenprogramma bevat:

- de karakteristiek van het vak,
- de complete, geordende set uitgewerkte concepteindtermen,
- een evenwichtige verdeling van leerstof over CE en SE.

Het toelichtingsdocument bevat:

- een verantwoording op hoofdlijnen waarin toelichting en rekenschap wordt gegeven van de belangrijkste keuzes die gemaakt zijn,
- een vergelijking tussen huidige en geactualiseerde programma's, waarbij het kader ontwerpruimte is betrokken en aandacht is voor mogelijke overladenheid,
- adviezen over wenselijke omvang van domeinen en passende toetsvormen,
- een voorbeeldmatige uitwerking van een selectie van de concepteindtermen voor de verschillende schoolsoorten en leerwegen.³

4. Kwaliteitscriteria

1. **Ontwerpruimte:** de eindtermen worden ontworpen binnen de vastgestelde normatieve omvang van het betreffende vak binnen de leerweg of schoolsoort.⁴
2. **Doeldomeinen:** de drie doeldomeinen kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming hebben een herkenbare weerspiegeling in het geheel van eindtermen in het conceptexamenprogramma.
3. **Gemeenschappelijk deel en keuzedomeinen:**
  - i. Binnen ieder conceptexamenprogramma worden eindtermen vastgesteld voor:
    - a) *Een gemeenschappelijk deel van het conceptexamenprogramma:* deze eindtermen beschrijven de kennis, vaardigheden en houdingen die voor álle leerlingen die dat vak volgen verplicht zijn.
      - Het gemeenschappelijk deel beslaat minimaal 80% van de ontwerpruimte.
      - Het gemeenschappelijk deel bevat ten minste kennis, vaardigheden en houdingen die nodig zijn voor een goede verticale aansluiting (mbo, hbo, wo) en een zo optimaal mogelijk horizontale aansluiting (tussen schoolsoorten of leerwegen).
    - b) *Keuzedomeinen van het conceptexamenprogramma:* deze eindtermen beschrijven de kennis, vaardigheden en houdingen die verplicht zijn voor leerlingen die het keuzedomein in kwestie volgen.
      - De keuzedomeinen beslaan samen maximaal 20% van de ontwerpruimte. Geen keuzedomeinen is ook een mogelijkheid, het gemeenschappelijk deel omvat dan 100% van de ontwerpruimte.
      - De keuzedomeinen zijn voldoende onderscheidend van elkaar.
      - De keuzedomeinen van verwante vakken zijn afgestemd om onderlinge samenhang (aantal, omvang, opbouw etc.) te bevorderen.
  - ii. Voor het gemeenschappelijk deel van het conceptexamenprogramma geldt dat onderwerpen vaststaan (dus niet x-jaarlijks gewisseld worden). Hierop is één uitzondering: Voor de examenprogramma's waar in de huidige situatie sprake is van wisseling van onderwerpen wordt de afweging hiervoor opnieuw gemaakt en inhoudelijk onderbouwd. Indien gekozen wordt voor wisseling van onderwerpen, dan zijn die onderwerpen benoemd in het examenprogramma.
4. **Kansengelijkheid:** de conceptexamenprogramma's dragen bij aan het bevorderen van

³ De voorbeeldmatige uitwerking van een selectie van concepteindtermen heeft als doel consistentie te bevorderen tussen de conceptexamenprogramma's en toekomstige specificaties van de examenprogramma's, handreikingen en syllabi.

⁴ Voor het model voor verdeling ontwerpruimte, zie het kader ontwerpruimte (SLO, 2022): [Kader ontwerpruimte - SLO](#).

kansengelijkheid in het curriculum:⁵

- i. De conceptexamenprogramma's doen recht aan de diversiteit in de samenleving (diversificatie) door de keuze van inhoud, perspectieven bij die inhoud en de formulering /gebruik van begrippen in eindtermen. Bij de nadere uitwerking van de eindtermen worden waar relevant voorstellen opgenomen over hoe racisme, discriminatie, antisemitisme, koloniaal verleden en migratiegeschiedenis worden verankerd in het curriculum, zoals per motie gevraagd.
- ii. Geletterdheid krijgt een plek in ieder conceptexamenprogramma van vmbo, havo en vwo. Talige kennis, vaardigheden en inzichten worden zoveel mogelijk met vakinhouden verbonden.
- iii. Reken- en wiskundige kennis, vaardigheden en inzichten krijgen een plek in de daarvoor relevante conceptexamenprogramma's van vmbo, havo en vwo. Reken- en wiskundige kennis en vaardigheden worden zoveel mogelijk met vakinhouden verbonden.
- iv. LOB krijgt een plek in ieder conceptexamenprogramma van vmbo, havo en vwo. LOB wordt zo binnen ieder examenprogramma vakspecifiek uitgewerkt in eindtermen, waarbij relevante loopbaancompetenties zoveel mogelijk met vakinhouden worden verbonden.

5. Horizontale en verticale afstemming

- i. De conceptexamenprogramma's zijn zo geformuleerd dat een soepele overstap tussen schoolsoorten en leerwegen wordt gefaciliteerd (horizontale afstemming).
- ii. De conceptexamenprogramma's sluiten aan bij de inhoud en terminologie van de conceptkerndoelen onderbouw vo.
- iii. De conceptexamenprogramma's sluiten waar mogelijk aan bij wat nodig is voor verschillende uitstroomrichtingen in het vervolgonderwijs (verticale afstemming). Daarbij wordt gekeken naar de overeenkomsten en verschillen tussen kerndoelen onderbouw vo leerjaar 3 en eindtermen voor vmbo-gl/tl.

6. Samenhang: de examenprogramma's bieden de basis voor een samenhangend curriculum:

- i. De conceptexamenprogramma's worden voor vmbo, havo en vwo zoveel mogelijk op een consistente wijze opgebouwd en uitgewerkt, zodat:
  - a. conceptexamenprogramma's een vaste opbouw hebben waarin domeinen en eventueel subdomeinen worden onderscheiden.
  - b. de opbouw, benaming en waar mogelijk ook de uitwerking van (sub)domeinen eenduidig en consistent beschreven zijn. Hierbij geldt wel dat ten aanzien van de schoolsoorten en leerwegen kritisch wordt afgewogen in hoeverre inhoud passend en nodig zijn mede gegeven de ontwerpruimte per schoolsoort/leerweg.
- ii. De conceptexamenprogramma's van verwante vakken worden zoveel mogelijk op een consistente wijze opgebouwd en uitgewerkt.
- iii. Wanneer inhoud in meerdere vakken voorkomen, wordt gezorgd voor een consistente uitwerking van de eindtermen, inclusief een consistente formulering. Daarbij wordt bepaald voor welk(e) vak(ken) deze inhoud daadwerkelijk tot de kern behoort (geen ongewenste overlap) en wat het vakspecifieke perspectief is van waaruit het vak bijdraagt aan de kennis, vaardigheden en/of houdingen.
- iv. Vaardigheden worden zoveel mogelijk uitgewerkt in vakspecifieke eindtermen door ze te verbinden met vakinhouden.

7. Concepteindtermen: de conceptexamenprogramma's bestaan uit concepteindtermen die

⁵ Deze kwaliteitscriteria zijn gebaseerd op het advies Kaders voor kansen (Wetenschappelijke curriculumcommissie, 2021). Naast deze criteria zijn ook andere criteria (deels) relevant voor kansengelijkheid, zoals ontwerpruimte en doeldomeinen.

voldoen aan de volgende eisen:

- i. De eindtermen zijn geformuleerd als beheersingsdoelen, ervaringsdoelen of een combinatie van beheersings- en ervaringsdoelen (hybride). Beheersingsdoelen beschrijven het realiseren van leeropbrengsten, dus de kennis, vaardigheden en houdingen die leerlingen minimaal dienen te bereiken aan het eind van vo bovenbouw. Ervaringsdoelen beschrijven welke inspanning van leerlingen wordt verwacht met het oog op ervaringen en/of expressieve reacties;
  - ii. De eindtermen zijn concreet geformuleerd: de mate van concreetheid zit tussen de huidige, globaal geformuleerde eindtermen en de uitwerking van het referentiekader taal en rekenen in.
  - iii. De eindtermen zijn beschreven op *maximaal* vijf niveaus (vmbo-bb, vmbo-kb, vmbo-gtl, havo en vwo). De verschillen in kennis, vaardigheden en houdingen tussen de niveaus doen recht aan de schoolsoort-/leerweg specifieke kenmerken.
  - iv. De eindtermen hebben een consistente opbouw bestaande uit een doelzin en een uitwerking (het gaat hierbij om). De doelzin bestaat uit maximaal twee zinnen en bevat in elk geval de componenten ABC:
    - a) *audience* (publiek): de kandidaat (enkelvoud);
    - b) *behaviour* (gedrag + eventueel omstandigheden/context): in handelingswerkwoord(en) wat de leerling ervaart en/of beheerst;
    - c) *content* (object van leren): inhoud, met concepten, kennis, inzichten en/of houdingen.
  - v. Om de doelzin voldoende te specificeren, wordt altijd een uitwerking tot maximaal 5 bullets toegevoegd. Deze wordt aangeduid met: 'Het gaat hierbij om'. Daarnaast kunnen toelichtingen worden geformuleerd. Deze maken geen onderdeel uit van de formele concepteindtermen, maar zijn ondersteunend aan verdere implementatie. De toelichting wordt aangeduid met: 'Te denken valt aan'. De eindtermen bevatten handelingswerkwoorden die met name in de uitwerking zoveel mogelijk waarneembaar gedrag beschrijven en consistent zijn tussen verwante vakken.
  - vi. De eindtermen zijn geordend in domeinen en eventuele subdomeinen. (Sub)domeinen bestaan uit clusters van eindtermen dus ten minste twee eindtermen.
  - vii. De eindtermen zijn consistent en toegankelijk geformuleerd in een voor vakleraren begrijpelijke taal.
8. **Verdeling SE- en CE-stof:** Voor de vakken met een SE en een CE geldt dat de verdeling van SE- en CE-domeinen wordt gemaakt en onderbouwd op basis van deze criteria:
- i. De inhoudsverdeling is qua ontwerpruimte evenwichtig verdeeld over de S- en CE-domeinen: 50-50, overeenkomstig de weging van het SE en het CE in het eindcijfer.
  - ii. De inhoud wordt zoveel mogelijk toegewezen aan dan wel het SE dan wel het CE.
  - iii. De inhoudsverdeling gebeurt op het niveau van domeinen en subdomeinen in plaats van losse eindtermen.
9. **Burgerschap en digitale geletterdheid:** De inhouden van burgerschap en digitale geletterdheid worden zoveel mogelijk geïntegreerd in vakspecifieke eindtermen door ze te verbinden met inhouden van de relevante vakken. Daarbij dienen de verkenningen 'Kern en positie van burgerschap en digitale geletterdheid' als uitgangspunt. Op basis van een vooronderzoek wordt geadviseerd of deze geïntegreerde benadering voor digitale geletterdheid volstaat, of dat het nodig is om een aparte (keuze)vak DG te ontwikkelen en hoe dit zich verhoudt tot het vak informatica. Voor burgerschap geldt dat een vooronderzoek de basis vormt voor verdere keuzes over de inhoud van de vakken maatschappijkunde (vmbo) en maatschappijwetenschappen (havo-vwo).

5. Proces en governance

Wat betreft het proces wordt achtereenvolgens ingegaan op de opdrachtnemer, de samenstelling van de vakvernieuwingscommissies, jaarplanning, advieskring en brede betrokkenheid. Per vak kan dit verschillen.

Opdrachtnemer

De opdracht van OCW tot het bijstellen van de huidige examenprogramma's wordt uitgevoerd door SLO. Het bestuur van SLO is eindverantwoordelijk voor de op te leveren conceptexamenprogramma's. SLO heeft daarvoor binnen haar organisatie een programmateam ingericht dat zorgdraagt voor sturing (inhoudelijk en procesmatig) op de totstandkoming van de conceptexamenprogramma's en het bewaken van de kwaliteit daarvan. SLO informeert op vaste momenten de opdrachtgever over het proces, de voortgang daarvan en hoe de kwaliteitscriteria functioneren na oplevering van de (tussen)producten.

Planning

De voorbereidingen van het actualisatieproces starten begin 2024, zodat de vakvernieuwingscommissies voor de te starten vakken aan begin van schooljaar 2024-2025 operationeel zijn. Het actualiseren van de conceptexamenprogramma's per vak kent een maximale doorlooptijd van 24 maanden. De doorlooptijd is gerekend vanaf de startbijeenkomst. De commissies komen bijeen in ten minste zes werksessies (afhankelijk van de precieze invulling van het werkprogramma van een vakvernieuwingscommissie kunnen dit meer bijeenkomsten zijn), voorafgegaan door een startbijeenkomst en afgesloten met een slotbijeenkomst. In de 24 maanden is er een periode van minimaal 2 maanden ingeruimd voor verantwoording (toelichtingsdocument).

Wat betreft planning voor informatica/digitale geletterdheid, maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen geldt dat fase 1 bestaat uit het doen van een vooronderzoek, waarvan de voorbereidingen voor de zomer 2024 worden opgestart, zodat twee adviescommissies na de zomer kunnen starten. Het vooronderzoek zal begin 2025 worden opgeleverd, waarna besluitvorming plaatsvindt en vakvernieuwingscommissies vanaf zomer 2025 kunnen starten met de uitwerking van conceptexamenprogramma's.

Vakvernieuwingscommissies

De conceptexamenprogramma's worden opgesteld in nauwe samenwerking tussen leraren, lerarenopleiders/vakdidactici en curriculumexperts. Hiervoor worden in samenwerking met onder meer de vakverenigingen vakvernieuwingscommissies ingericht.

In vakvernieuwingscommissies werken leraren, vakexperts en curriculumexperts van verwante vakken nauw samen, om de samenhang en afstemming te borgen. SLO is als opdrachtnemer verantwoordelijk voor de inrichting, vormgeving en inhoudelijke kwaliteit van de vakvernieuwingscommissies binnen de vastgestelde kaders.

Advieskring

Het is van belang om naast de perspectieven van leraren, vakexperts en curriculumexperts in de vakvernieuwingscommissies ook andere perspectieven te betrekken bij het realiseren van conceptexamenprogramma's. Daarvoor wordt er naast elke vakvernieuwingscommissie een advieskring samengesteld. De advieskring heeft een tweeledig doel: Inbrengen van expertise waar de vakvernieuwingscommissie niet direct in voorziet, maar die op weg naar het realiseren van examenprogramma's wel nodig is; Reflecteren op de (tussen)resultaten en actief meedenken. Het gaat hierbij om vertegenwoordigers van relevante organisaties met een eigen achterban. Dit zijn onder meer vakverenigingen, opleidingen en relevante maatschappelijke organisaties, leermiddelenmakers (MEVW) en het vervolgonderwijs mbo, hbo en wo. Van de feedback van de advieskring en de eventuele verwerking daarvan in de conceptexamenprogramma's wordt verslag gelegd. Naast de vastgestelde advieskring kunnen de commissies naar eigen behoefte externe experts en wetenschappers betrekken.

Toetsingsketen

Rondom elke vakvernieuwingscommissie worden partners uit de toetsingsketen, CvTE en Cito betrokken. Zij adviseren tussentijds in elk geval over de toetsbaarheid van, en mogelijke toetsvormen bij, de inhouden van de conceptexamenprogramma's, de verdeling van de concepteindtermen over CE-SE en de mogelijkheden voor syllabi.

Brede betrokkenheid

Leraren van de verschillende schoolsoorten en leerwegen worden middels de advieskringleden betrokken en de gelegenheid geboden om in gesprek te gaan over tussenproducten. Daarnaast wordt rondom het examenprogrammatraject een (pro)actief communicatiebeleid gevoerd, zodat leraren, schoolleiders en andere belangstellenden goed worden geïnformeerd. De leden van de vakvernieuwingscommissies zullen daarbij een actieve rol spelen in het communiceren over (tussen)producten.

Eindopbrengst en vervolgstappen

SLO levert de conceptexamenprogramma's op aan de minister. Het werk van de vakvernieuwingscommissies is hiermee afgerond. Conceptexamenprogramma's worden daarna beproefd in de praktijk op inhoud en toetsing. Ook zullen uitwerkingen van de examenprogramma's worden gemaakt in de vorm van handreikingen voor het SE en in het geval van het CE in de vorm van syllabi.

6. Begrippenlijst

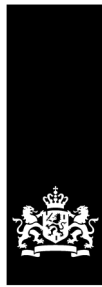
Architectuur: De architectuur heeft betrekking op de ordening en presentatie van inhouden in curricula. Daarbij wordt gestreefd naar consistentie in opbouw en uitwerking. Voor de bovenbouw betekent dit: het realiseren van afstemming tussen conceptexamenprogramma's van verschillende vakken, schoolsoorten en leerwegen in de bovenbouw en afstemming met onderbouw. Concreet gaat het om een consistente uitwerking van karakteristiek, raamwerk van domeinen en evt. subdomeinen, de formulering van eindtermen, en indien er sprake is van zowel een centraal- als een schoolexamen, de inhoudsverdeling over CE en SE.

Eindterm: doelstelling die kennis, vaardigheden, inzichten en/of houdingen beschrijft die leerlingen aan het einde van de bovenbouw van het voortgezet onderwijs minimaal dienen te bereiken. Het kan hierbij zowel om beheersings- als om ervaringsdoelen gaan.

Examenprogramma: bij wet- en regelgeving vastgelegd curriculumdocument dat voor een vak beschrijft wat er aan het einde van het voortgezet onderwijs bereikt moet zijn in termen van beheersing en/of ervaring om het vak met succes af te ronden. Het omvat in elk geval een karakteristiek en een set van eindtermen geordend in (sub)domeinen. Indien er sprake is van een centraal en schoolexamen, bevat het examenprogramma ook een verdeling van inhouden over het centraal en schoolexamen.

Handreiking: niet-voorschrijvend curriculumdocument dat aanwijzingen voor de inrichting van het schoolexamen, inclusief suggesties voor het Programma van Toetsing en Afsluiting en voor de inhoud en vorm van toetsen, ontwikkeld door SLO om leraren te ondersteunen bij het construeren, afnemen en beoordelen van schoolexamens.

Kerdoel: doelstelling die beschrijft waar leerlingen mee in aanraking moeten komen, welke inspanning er van hen wordt verwacht met het oog op ervaringen, en/of wat ze uiteindelijk moeten beheersen.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Syllabus: voorschrijvend curriculumdocument dat de nadere specificatie van het centraal examen-deel van het examenprogramma bevat en onder regie van het College voor Toetsen en Examens tot stand komt om leraren en examenmakers te ondersteunen bij respectievelijk het voorbereiden van examenkandidaten op en het construeren van centrale examens.

Bijlage I. Rationale van het funderend onderwijs

De rationale geeft een beschrijving van waartoe onderwijsactiviteiten in het funderend onderwijs dienen. De rationale vervult twee functies. Ten eerste geeft een rationale een kader waarmee keuzes gemaakt kunnen worden binnen de bijstelling van het formele landelijke curriculum. Ten tweede biedt de rationale een kader waarmee scholen onderwijsactiviteiten kunnen vormgeven. De rationale borgt een brede benadering van onderwijs.

De drie doeldomeinen als basis

Het funderend onderwijs heeft een belangrijke functie in het toerusten van de nieuwe generatie voor de huidige en toekomstige samenleving. Het beoogt alle leerlingen, ongeacht hun potentie, interesse, ambitie of achtergrond, gelijke kansen te bieden om kennis, vaardigheden en houdingen te ontwikkelen en doelen te bereiken. Dit komt tot uitdrukking in drie doeldomeinen waarop het funderend onderwijs gericht is: kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming. De school heeft als opdracht om aan deze doeldomeinen te werken:

Kwalificatie

Het onderwijs heeft de opdracht om leerlingen te onderwijzen in basiskennis en -vaardigheden, waarmee alle leerlingen hun potentieel kunnen realiseren en wat leerlingen nodig hebben voor toekomstige studies en de uitoefening van toekomstige beroepen.

Socialisatie

Het onderwijs heeft de opdracht om leerlingen bekend te maken en te verbinden met culturen, tradities en praktijken in de samenleving, waaronder democratische normen en waarden.

Persoonsvorming

Het onderwijs heeft de opdracht om leerlingen ervaringen te bieden die aanzetten tot nadenken over henzelf als persoon in de wereld.

In goed onderwijs zijn deze drie doeldomeinen onderling verbonden en altijd tegelijkertijd aan de orde. Binnen het funderend onderwijs kan hierop verschillende manieren invulling aan worden gegeven, maar altijd binnen de kaders van de democratische rechtsstaat. Veranderingen in de samenleving bepalen de visie op wat een leerling in de toekomst nodig heeft. Dat maakt systemisch bijstellen van het curriculum noodzakelijk, maar altijd met oog voor de brede functie van het onderwijs.

Een dergelijk breed, inclusief en gevarieerd curriculum wordt geformaliseerd in kerndoelen en eindtermen. Hierin komt tot uiting het recht van alle leerlingen om in aanraking te komen met een onderwijsaanbod dat hun eigen horizon overstijgt of waar ze van huis uit niet automatisch toegang toe hebben. Hierin komt daarnaast tot uiting de plicht van het onderwijs om leerlingen in aanraking te brengen met thema's en vraagstukken waartoe zij zich moeten verhouden in de huidige democratische samenleving. In aansluiting hierop moet het curriculum recht doen aan de diversiteit aan identiteiten van de leerlingenpopulatie.

Bijlage II. Overzicht moties

2475	1-6-2023	Boswijk (CDA) Bisschop (SGP) Ceder (ChristenUnie) Brekelmans (VVD)	verzoekt de regering om de makers van het geschiedeniscurriculum te verzoeken het perspectief van de individuele Indiëveteraan nadrukkelijk mee te nemen in het geschiedenisonderwijs over de dekolonisatieperiode.
35565-3	11-5-2021	Michon (VVD)	verzoekt de regering, een verkenning uit te voeren in samenwerking met het Rode Kruis en verschillende onderwijspartijen, zoals de VO-raad en docentenvakgroepen, om te bezien op welke manier EHBO-kennis en vaardigheden op korte termijn het beste overgebracht kan worden binnen het voortgezet onderwijs en de Kamer hierover voor de zomer van 2021 te informeren,
35591-9	10-feb-21	Lacin (SP)	verzoekt de regering, in samenspraak met relevante partijen zoals docenten en de VO-raad te kijken of verkeersveiligheid voldoende aan bod komt in het voortgezet onderwijs en waar meer ondersteuning nodig is op dit gebied
35352-20	9-nov-20	Rog (CDA) Van Meenen (D66)	spreekt uit dat, naast de brede burgerschapsopdracht van het onderwijs, de kenniscomponent over democratie en rechtsstaat een sterkere positie moet krijgen in het voortgezet onderwijs, bijvoorbeeld door het vak geschiedenis en staatsinrichting en/of maatschappijleer/maatschappij-kunde over meerdere schooljaren, meerdere uren per week te verplichten, waarbij deze lessen door gekwalificeerde leraren worden gegeven en in ieder geval het thema «democratie en rechtstaat» voor alle leerlingen een volwaardig onderdeel van het examen zal worden;
30420-345	2-11-2020	Van Dijk (SP) Bergkamp (D66) El Yassini (VVD) Van den Berghe (GL) Van den Hul (PvdA)	constaterende dat circa 15% van de scholen geen aandacht besteedt aan seksuele diversiteit; verzoekt de regering voor het eind van het jaar concrete maatregelen te treffen tegen scholen die zich hieraan onttrekken,
31293-522	16-6-2020	Van Meenen Rog (CDA)	Verzoekt de regering bij de verbetering van het curriculum eerste en hoogste prioriteit te geven aan de basiskennis en -vaardigheden Nederlands, rekenen/wiskunde, Engels en burgerschap.
523	16-6-2020	Westerveld (GL) Van den Hul (PvdA)	verzoekt de regering te zorgen dat leraren en scholen bij het ontwikkelen van nieuwe kerndoelen en eindtermen stevig betrokken blijven, en daarvoor de benodigde ondersteuning en middelen beschikbaar te stellen; verzoekt de regering tevens om heldere afspraken te maken met de vertegenwoordigers van leraren en vakverenigingen over hun betrokkenheid bij het proces en bij de wetenschappelijke curriculumcommissie.
529	16-6-2020	Van Raan (PvdD)	verzoekt de regering te onderzoeken op welke wijze het beste tegemoet kan worden gekomen aan de behoefte van leraren omtrent kennis en lesmaterialen rondom duurzaamheid; verzoekt de regering tevens de samenwerkende non-profitorganisaties voor duurzaam onderwijs te betrekken bij dit onderzoek.
530	16-6-2020	Van Raan (PvdD)	verzoekt de regering in het vervolgtraject van de curriculumherziening voldoende middelen, tijd, ruimte en professionaliseringsmogelijkheden ter beschikking te stellen aan het onderwijsveld.

535	16-6-2020	Bruins (CU)	verzoekt de regering ook in het vervolgtraject vakverenigingen sterk te betrekken.
20454-142	28-1-2019	Renkema (GL)	verzoekt de regering, op korte termijn de koloniale geschiedenis van Nederlands-Indië als onderwerp onder de aandacht te brengen van de onderwijsorganisaties en de relevante ontwikkelteams die zich bezighouden met het curriculum van het basis- en voortgezet onderwijs.
28760-72	3-6-2018	Van den Hul (PvdA) Wiersma (VVD)	verzoekt de regering om, met betrokken partijen afrekenbare ambities te formuleren voor de aanpak van de achterblijvende leesvaardigheid onder scholieren,
31293-369	20-4-2017	Westerveld (GL)	verzoekt de regering, in het vervolgtraject van het komen tot een herziening van het onderwijscurriculum te waarborgen dat er voldoende organisaties, leraren en wetenschappers worden betrokken met kennis omtrent duurzaamheid, en specifiek daarbij gebruik te maken van de reeds aanwezige kennis over duurzaamheid in het onderwijs,
31293-299	15-3-2016	Bruins (CU) Ypma (PvdA) Straus (VVD) Rog (CDA)	verzoekt de regering, bij de verdere uitwerking van onderwijs2032 praktische vaardigheden in het primair onderwijs en het opleiden van vakmensen in het vmbo en het praktijkonderwijs nadrukkelijk vorm te geven in samenwerking met leraren, scholen in het vakonderwijs, het bedrijfsleven en maatschappelijke partners,
31293-302	15-3-2016	Bisschop (SGP) Rog (CDA) Bruins (CU) Straus (VVD) Ypma (PvdA)	verzoekt de regering, bij de herziening van de kerndoelen recht te doen aan de bijzondere status van het Nederlands als eigen taal, basisscholen vrijheid te laten behouden wanneer zij beginnen met onderwijs in het Engels – met inachtneming van een nader te bepalen eindniveau – en meer oog te hebben voor de beheersing van grenstalen;
31293-302	15-3-2016	Bisschop (SGP) Rog (CDA) Bruins (CU) Straus (VVD) Ypma (PvdA)	verzoekt de regering tevens onderzoek te laten doen naar manieren om Engels en grenstalen te leren op een manier die bijdraagt aan het versterken van het Nederlands, vooral ook bij leerlingen met een taalontwikkelingsachterstand, en het Ontwerpteam 2032 te verzoeken dit onderzoek te vertalen naar wijzen waarop ook leerlingen met een taalontwikkelingsachterstand in staat gesteld worden het eindniveau voor Nederlands, Engels en de grenstalen te realiseren,
34000-46	30-10-2014	Ouwehand (PvdD) c.s.	verzoekt de regering, te onderzoeken hoe duurzame ontwikkeling op integrale wijze in het Nederlandse onderwijs gefaciliteerd zou kunnen worden, gebruik makend van de reeds aanwezige kennis binnen de onderwijssector en in het buitenland, en met een voorstel hierover naar de Kamer te komen,